

Ivan Dorovský

NÁRODNÍ SPECIFIČNOST LITERATURY A INTERETNICKÉ VZTAHY

Každá literatura a kultura vůbec se tak či onak zapojuje do světového vývojového procesu. Přitom vychází především z domácích tradic. To však nijak neznamená, že se musí do nich uzavírat a hledat obrodu a podněty jen ve vlastních zdrojích. Srovnávací studium bilaterálních a multilaterálních vztahů by proto mělo brát v úvahu metodologické zaměření dějin jinonárodních literatur i jejich literárních tradic.¹

Naše dnešní chápání minulosti, národních tradic je stále ještě zatíženo mnoha prvky buržoazního nacionalismu, dogmatismu a schematismu a trpí často tradicionalismem i romantizujícími názory.

Národní specifičnost literatury není jednou provždy daná historická kvalita, nýbrž mění se současně s historicky se měnící realitou. Shodneme se jistě na tom, že většina literatur Evropy si upevnila svůj národní charakter v období vyvrcholení tzv. národního obrození v 19. století, kdy romantické a nacionalistické tendence dosáhly svého vrcholu.²

Současně s formováním novodobých buržoazních národů vznikly výraznější hranice mezi jednotlivými národními literaturami. To znamená, že jinou národní specifičnost měly jednotlivé slovanské literatury např. v národně obrozeném období, jinou mezi dvěma světovými válkami a jinou po roce 1945. V každém historickém období dochází nutně k přehodnocení národních tradic i literárních koncepcí. Například slovenská nebo makedonská literární historie musela po roce 1918 nebo po roce 1945 přehodnotit existující čechoslovakistické nebo bulharistické literární koncepcce.

„Historický čas není homogenní. Zatímco národy píšou stejný chronologický čas, jejich kultury mohou prožívat historický čas“ — říká J. Popelová.³ To souvisí s kontinuitou a diskontinuitou literárního a obecně

¹ Zd. Eis, *K problematice národní specifičnosti české a slovenské literatury*, Slovenská literatúra 14, 1967, 576–579.

² I. Dorovský, *Otázky srovnávacího studia literatur střední a jihovýchodní Evropy*, SPFFBU 1981, D 28, 71–80.

³ J. Popelová, *Problematika národní kultury a jejího vztahu ke kultuře světové*, Filozofický časopis 5, 1985, 756.

kulturního i ideového vývoje u jednotlivých národů Evropy. Budeme-li uvedený aspekt brát v úvahu při zkoumání literárního vývoje z hlediska národního a interetnického, umožní nám to nové přístupy k mnohostrannějšímu zkoumání literatury. Tak se nám autoři a díla i jejich činnost kulturně politická a ideová ukáží přinejmenším ve dvou perspektivách: ve vnitřním procesu národní literatury a v perspektivě interetnické. Přitom místo, které takovým tvůrcům náleží v dějinách národní literatury, nemusí být vždy totožné s místem v interetnickém smyslu.

Přiznáme-li tzv. dvojobraznost nebo mnohoobraznost tvůrcům, kteří psali v různých jazycích nebo působili v různých sociokulturních prostředcích, včleňujeme je tím do dějin dvou nebo několika národních literatur a národní literatury toho kterého etnika pak do světového kulturního a společenského vývoje. Takový metodologický přístup nám umožní nejen správně řešit otázky národní specifičnosti v různých historických vývojových fázích, nýbrž také zbavit se všech šovinistických a izolacionistických tendencí, prohloubit studium vzájemných meziliterárních styků a vztahů i „vlastní“ národní literatury.

Někteří badatelé mluví o velkých a malých literaturách nebo o literaturách malých národů. První termín je nesprávný. Neexistují velké a malé literatury, mohou existovat literatury malého nebo velkého národa, které však stejně tvoří součást světové slovesné tvorby. Termín literatury malých národů je třeba chápat pouze jako termín pracovní. Označujeme četné termíny, které se vyskytují v literární historii: literatury národů bez státnosti, literatury nesvobodných národů, velké a malé literatury, literatury vysoce rozvinutých a nerozvinutých zemí, literatury s opožděným vývojem, periferní nebo netypické literatury, literatury s diskontinuitním vývojem aj.⁴ Uvedené termíny nejsou vyčerpávající a zdají se být nepřesné. Vždyť v minulých stoletích bylo v Evropě mnohem více porobených národů než těch, které měly svou státnost. Některá etnika nevytvořila svůj spisovný jazyk ani svou literaturu. Není to otázka pouze balkánská nebo slovanská, nýbrž evropská, ba v některých případech i světová, vezmeme-li v úvahu také africké a asijské národy (např. francouzsky a arabsky psaná alžírská literatura).

Naši tezi o dvojobraznosti nebo mnohoobraznosti tvůrců, o polyvalentnosti jejich díla či o jejich interetnicitě se pokusíme doložit konkrétními příklady. Přitom ponecháme stranou česko-slovenský a slovensko-maďarský literární kontext, neboť jsme o nich psali na jiném místě.⁵

Vezměme nejprve příklad z finsko-švédských literárních vztahů minulého století.⁶ Ukážeme si to na dvou autorech. První z nich je Frans Michael Franzén (1772—1847). Byl to básník, který se narodil ve Finsku, ale zemřel ve Švédsku. „V dějinách švédské literatury zaujímá pevné místo“ několika básnickými skladbami, které zahájily romantismus ve

⁴ A. Spasov, *Několku marginaliti na tema — literaturite na mali narodi*, in: A. Spasov, *Istražuvanja i komentari*, Skopje 1977, 97—102.

⁵ Viz pozn. 2.

⁶ *Slovník spisovatelů. Dánsko, Finsko, Norsko, Švédsko, Island, Nizozemí, Belgie*, Praha 1967. Pokud mluví o literaturách uvedených zemí, čerpám především z této publikace a z osmismázkového díla *Kratkaja literaturnaja enciklopedija*, Moskva 1962—1975.

švédské poezii. Je to tvůrce, který přesně druhou polovinu života strávil ve Švédsku, kam se odstěhoval a kde působil jako pastor a později biskup. Významné místo zaujímá tvorba z jeho prvního tvůrčího období, v níž zpracovává náměty ze své rodné země a jež má výrazně vlastenecký a demokracický charakter.

Nejvýznamnější postavou finského národního obrození byl Johan Ludvig Runeberg (1804—1877), který ve svém básnickém díle oslavil národní uvědomění a vlasteneckou hrdost finského lidu a jenž je rovněž autorem finské národní hymny i několika masových pochodových písní. Je to typický představitel patřící dvěma národními literaturám. Psal švédsky a podle nejnovějších literárních příruček to byl „první švédský spisovatel“, který „spojil své dílo s osudem finského národa“. Jestliže jeho básnické sbírky, jež vyšly v 30. letech 19. století, znamenaly ve Švédsku přímo literární objev, neboť „nejen jazykem, nýbrž i duchem“ patřily švédské literatuře, pak to tenkrát vyvolalo ve Finsku ostrou reakci. Nedlouho po vydání jeho první sbírky básní (1830) se ve finském tisku objevila první polemika, v níž se mj. psalo, že „...Pěvec je náš, pouze náš, jen pro Suomi [Finsko — pozn. ID] zní jeho lyra...“, ačkoliv finský překlad jeho švédsky psaných veršů vyšel teprve v polovině čtyřicátých let 19. století.

Dalším tvůrcem, který dnes patří do dějin jak finské, tak také švédské literatury, je historik Zacharias Topelius (1818—1898), redaktor a později profesor helsinské univerzity. Pro své povídky a historické romány čerpal náměty z finských dějin a ve své lyrické tvorbě vycházel z finské lidové slovesné tvorby.

Ve vývoji finsko-švédské literatury nelze vidět nic výjimečného. Švédsky psaná literatura se vyvíjela dlouho na finském území. Samostatně se začala finská literatura vyvíjet teprve po odtržení Finska od Švédska a po jeho připojení k Rusku počátkem 19. století. Značná část finských tvůrců pak přecházela do Švédska a většinou splynula s domácími prostředím. Jenže vlastně až do konce 19. století, kdy finská literatura nastupuje vlastní samostatnou cestu vývoje a zdůrazňuje svou národní specifikou, veškerou finsko-švédskou literaturu předcházejících období pokládají Finové za součást také své národní literatury, třebaže je psána švédsky. Proto nejen Runeberg nebo Topelius patří ke klasikům dvou národních literatur, nýbrž také např. jeden z nejpokrokovějších finských modernistů Gunnar Björling (1887—1960), výrazná expressionistka Edith Södergranová (1892—1923), která ovlivnila severské literatury a patří k zakladatelkám moderní švédsko-finské tvorby, stejně jako např. dramatik a básník Rabbe Enckell (nar. 1903).

Obdobný osud mělo dílo Florencia Sáncheze (1875—1910), jež položilo základy realistického divadla v Argentině a Uruguayi. Nikoho nezaráží, že jeho dílo i kritické studie o něm a jeho díle vycházejí v Buenos Aires i v Montevideu. Sovětská literární historie právem řadí F. Sáncheze do dějin dvou národních literatur.

O další příklady tzv. pomezních (termín nepokládám za přesný) literárních a obecně kulturních jevů, ať už z oblasti severských, kavkazských nebo balkánských literatur, není přirozeně nouze. Velmi zajímavé jsou (což je obecně známo) např. ukrajinsko-běloruské nebo bělorusko-polské

či ukrajinsko-ruské literární vztahy (o česko-slovenských vztazích nemluvě), a to nejen v 19. století, nýbrž i ve století dvacátém. Pro ilustraci svých tvrzení uvedu zde několik příkladů.

Ruská a ukrajinská literatura 18. století má četné představitele (Feofan Prokopovič, Stefan Javorskij, Gedeon Krinovskij, Lazar Baranovič, Ionikij Galjatoskij aj.), kteří pokračovali v tradicích jednotné slovanské pravoslavné středověké literatury, jež navazovala na tradice cyrilometodějské. Sovětská literární historie řadí takové tvůrce do dějin dvou nebo několika národních literatur (např. F. Prokopoviče), nebo je považuje (např. četné představitele západoruské, tj. ukrajinské) za obecně ruské, obecně východoslovanské. Vychází přitom z principu, že např. ruská a ukrajinská literatura především 18. a 19. stol. má mnoho společných nebo stejných rysů, nebo z toho, že četní tvůrci svou činností podstatně ovlivnili jak literární vývoj ruský, tak i ukrajinský.⁷ Současná literární historie přistupuje k hodnocení daných historických období a jejich kulturně historické charakteristiky nikoliv eklekticky, nýbrž důsledně prosazuje princip především obecně slovanský. Na rozdíl od některých bulharských literárních historiků sovětská literární historie řadí např. tvorbu Grigorije Camblaka nejen k bulharské, nýbrž také k srbské, k slovansko-valašsko-moldavské a ruské, mohli bychom s jistými výhradami říci k všeslovanské literatuře tehdejšího slovansko-pravoslavného světa.

Chceme-li ve svých přirovnáních pokračovat, mohli bychom s některými výhradami říci, že vlastně srbská literární tvorba 18. století může být z mnoha hledisek chápána jako jistá zúžená projekce ruské literatury téhož století na srbském území, podobně jako středověkou literaturu jižních Slovanů můžeme v jistém ohledu považovat za zúženou a různě přízpůsobenou projekci byzantské literatury v slovanských podmínkách.

Významný sovětský literární historik N. I. Konrad bystře poznamenává, že styčné plochy různých národností i jejich jazykové a jiné hranice bývaly ve středověku celkově nestálé a poněkud nejasné. „Proto díla středověké literatury náležela současně nikoliv jedné, nýbrž několika národnostem Evropy.“⁸ Toto tvrzení platí obecně a mohli bychom je ilustrovat na příkladu literatur slovanských národností 18. a 19. století, ať Rusů, Srbů nebo dalších Slovanů, které měly různý vztah k faktorům „naše“ a „cizí“. Především chápaly hranice vlastní kultury v rámci mnohem širším, tj. v příslušnosti k široké kulturní sféře řecko-slovanského pravoslavného světa, k Slavia orthodoxa, a teprve potom k určitému úzce lokálnímu, lokálnímu nebo i nelokálnímu kulturnímu areálu. To znamená, že sepětí vlastní kultury určité národnosti v 18. a 19. století, hranice její otevřenosti či uzavřenosti, její míry závislosti nebo nezávislosti byly chápány zcela jinak než později v období formování novodobých národů. A to bychom při hodnocení kulturně historických jevů daného období měli mít vždy na zřeteli.

Vezmeme například takový literární jev, jakým byl Nikolaj Vasiljevič

⁷ V. A. Kavalenka, *Nekatoryja asablivasci paraanal'naga vyvučennja slavjanskich literatur zapoznenaga razvitčcja*, Minsk 1978, 8.

⁸ N. I. Konrad, *Problemy sovremennogo sravnitel'nogo litěraturovedenija*, Izvestija AN SSSR, OLIJA 18, 1959, 332.

Gogol, který je sice zařazován všeobecně do dějin ruské literatury, ale stejně dobře by mohl být zařazován také do dějin literatury ukrajinské. Jeho otec V. A. Janovskij-Gogol byl jedním z prvních ukrajinských obrozeneckých spisovatelů. Psal ukrajinsky komedie z vesnického života. A ačkoliv N. V. Gogol prožil dětství na statku svých rodičů a i přesto, že je povětšinou považován naopak za ruského spisovatele, byl vychován na tradicích jak ruského, tak i ukrajinského písemnictví. „Gogolovy Večery na statku nedaleko Dikanky“ — psal V. V. Gippius, „jsou mnohými rysy spjaty s jevy ukrajinské literatury, především místním koloritem, obrazy, bohatstvím ukrajinských prvků v lexice a vůbec ukrajinskými epigrafy a citáty“.⁹

Když se mluví o středověkém jihoslovansko-východoslovanském literárním společenství, uvádějí se obvykle významní představitelé, kteří přispívali k rozvoji literatury několika pozdějších národních literatur. Velmi těžko se však prosazuje myšlenka, že by takoví tvůrci existovali v 19. nebo dokonce ve 20. století. Skutečnost je však jiná. Zůstanu u literárních vztahů rusko-ukrajinských a ukrajinsko-běloruských. Literární vědec Vladimír Ivanovič Rezánov (1867—1936) zasvětil svůj život studiu a edicím textů ukrajinského a ruského dramatu 16.—18. století, psal o A. P. Sumarokovovi i V. A. Žukovském, o žakovských divadelních představeních v polsko-litevských jezuitských kolejích apod. Je však také autorem čtyřsvazkové dějin ukrajinského dramatu. Sovětská literární věda jej řadí jak do dějin ruské, tak i ukrajinské literární historie.

Z oblasti ukrajinsko-běloruských a bělorusko-ukrajinských vztahů uvedu ještě několik příkladů. Prvním rektorem Ostrožské školy (od 1580) byl, jak známo, Gerasim Danilovič Smotrickij (?—říjen 1594), významný veřejný a kulturní činitel, který ve svých polemických pamfletech napsaných hovorovou ukrajinštinou odhaloval náboženský a hospodářský útlak ukrajinského a běloruského obyvatelstva ze strany polské vládnoucí vrstvy. Jeho jméno nechybí v běloruských, tím méně v ukrajinských literárních dějinách, neboť svým dílem patří oběma národním literaturám.

Také další významný církevní a veřejný představitel první čtvrtiny 17. století Meletij Smotrickij (asi 1572—1630) patří nejen do dějin běloruské, nýbrž i ukrajinské literatury. Jeho „Gramatika“ slovanského jazyka (1619), jejíž předmluva byla napsána bělorusky (oož věděl dobře již J. Dobrovský), byla známa jak v Rusku, tak také v Bělorusku a na Ukrajině v 17. a 18. století. Mladý M. V. Lomonosov se z ní učil a nazval ji „bránou vědění“. V řadě spisů, psaných polsky, Smotrickij vystoupil proti katolicismu a uniatům (později ovšem se postavil na stranu katolicismu a hájil uniatství), vystupoval na obranu národnostních a náboženských práv pravoslavného obyvatelstva Běloruska a Ukrajiny.

Souvislost s naším tématem má např. vývoj běloruské literatury. Její začátky sahají do období Kyjevské Rusi, kdy předkové ruského, ukrajinského a běloruského národa užívali společný jazyk. Běloruská národnost a její jazyk se vytvářely v době, kdy Bělorusko bylo pod vládou litevských a později polských feudálů. Není také nic zvláštního, že řada staroruských literárních památek vznikla na území dnešní běloruské republiky.

⁹ V. V. Gippius, *Ot Puškina do Bloka*, Moskva-Leningrad 1966, 62—63.

V mnohém analogický vývoj běloruské literatury s vývojem bulharského písemnictví období počátků národně osvobozenického boje je více než evidentní. Obě později se zformovavši národní literatury navazovaly do jisté míry na přerušené tradice a musely dohánět evropský literární vývoj. Sovětský literární historik G. D. Gačev ukázal na estetický význam náboženských výtvorů. „A jestliže stará a středověká bulharská literatura,“ říká Gačev, „nedosáhla vyššího náboženského stadia vědomosti, obnovení křesťansko-náboženské tradice na počátku 19. století mělo stejný význam jako obnovení přerušené tradice národní kultury.“⁴⁰ Rozdíl mezi bulharským a ruským literárním vývojem však spočívá v tom, že Bělorusko v 19. století nebylo v duchovní izolaci. Značné rozšíření ruské a polské kultury vytvářelo předpoklady a možnosti bezprostředního styku s těmito kulturami. A jestliže v 18. století nastal úpadek běloruského písemnictví, pak připojení Běloruska k Rusku na konci téhož století a tím i zesílení styků běloruského lidu s ruskou kulturou vedlo k rozvoji nové běloruské literatury. Právě na území Běloruska byly dvě blízké kultury — ruská a polská. Formování nové běloruské literatury probíhalo v podmínkách úplného přerušení tradic minulosti i starého spisovného (psaného) jazyka tím, že přešla na široce založený hovorový jazyk (koiné).

Faktor tradic ostatně hrál ve vývoji slovanských spisovných jazyků svou úlohu v různých konkrétních historických situacích a nabýval různých podob. To proto, že dosti dlouho se užívalo církevní slovanštiny v jejich různých variantách jako jazyka tradičního písemnictví v široké sféře slovanského světa.

Cím si vysvětlit přerušení tradic v běloruské literatuře a jak to bylo možné? Bylo to možné díky širokému rozšíření ruské a polské literatury. Ideově tvůrčí styky běloruské literatury s ostatními slovanskými literaturami tedy má specifický ráz a liší se např. od ruské nebo bulharské literatury. Jiný specifický rys ji však sblíží např. s bulharskou nebo makedonskou literaturou 19. století, totiž že v běloruské literatuře začínají vznikat vedle děl v běloruštině také díla psaná polsky nebo rusky. S naším tématem se pojí také další skutečnost, že mnohá díla, velmi populární, byla napsána sice v polštině nebo ruštině, ale námětově a problémově byla spjata s Běloruskem. Byla to díla začasto napsaná tvůrci, kteří pocházeli z území Běloruska. Přitom to byla díla ideově a umělecky na vysoké úrovni. Stala se proto hotovým vzorem pro běloruskou literaturu. V Mickiewiczových baladách a poémách, o rodném kraji jsou motivy, které byly přijímány a rozvíjeny novou běloruskou literaturou jako vlastní, národní. Příklad Mickiewiczův pro rozvoj běloruské literatury vede dokonce některé běloruské i polské literární historiky k tvrzení, že jeho příjmení je vlastně staré běloruské příjmení.

Nejnovější běloruské studie se k této otázce vracejí a zdůrazňují, že již před Mickiewiczem psali o Litvě (o běloruském kraji) také jiní autoři, ale že verše Adama Mickiewicze, věnované rodnému kraji, dokládají, že ne polský básník psal o litevské (běloruské) zemi, nýbrž básník, který se narodil v této zemi, a tudíž psal o své vlasti. Není sporu o tom, že Mickiewicz se cítil být Polákem, že tedy měl polské národní vědomí, že vystu-

⁴⁰ G. D. Gačev, *Uskorennoje razvittije literatury*, Moskva 1964, 73.

poval ve své politické a revoluční činnosti za osvobození Polska. Jestliže zachytil ve své básnické tvorbě život lidu svého rodného kraje, pak Litvu (Bělorusko) chápal jako součást Polska, jako jednu z jeho provincií. Také proto byla zřejmě Mickiewiczova poezie Bělorusům blízká a stala se pramenem, z něhož běloruská literatura čerpala inspiraci k poetickému opěvování rodného kraje. Běloruská literární historie přirozeně uznává Mickiewiczze jako klasika polské literatury, který byl ovlivněn ve své tvorbě běloruskou lidovou slovesnou tvorbou a jenž znal bělorusky. „Jsou zprávy, že on (tj. Mickiewicz), stejně jako všichni jeho přátelé filomaté, kteří se narodili a vyrostli na Bílé Rusi, psal též v běloruském jazyce. Bohužel, tyto běloruské výtvořky se nezachovaly,“ píše se v Chrestomatií nedávno vydaných dějin běloruské literatury.¹¹ Mickiewiczova tvorba působila na rozvoj běloruské literatury ještě dlouho po tom, kdy se běloruské písemnictví kvalitativně i kvantitativně dostalo na vyšší úroveň, přijímala inspirační impulsy a dále rozvíjela motivy a obrazy, ideově spjaté s rodnou zemí.

Mickiewiczova básnická tvorba odpovídala potřebám a neodkladným úkolům běloruské literatury. Nijak proto neudivuje, že zapůsobila na takového tvůrce, jakým byl J. Barščevskij, náležející svým dílem do dějin dvou národních literatur — polské a běloruské. Ta část Barščevského tvorby, v níž nacházíme také působení díla Gogolova, patří rovněž do dějin běloruské literatury, neboť je psána bělorusky a její sepětí s polskou a ruskou literaturou se v ní přetvářelo v tvůrčí, praktický výsledek vlastní národní běloruské literatury.

Na závěr budiž nám dovoleno se vrátit k tzv. německy psané pražské literatuře. L. Štoll, velmi dobrý přítel E. E. Kische, se nedávno zamýšlel nad otázkou, zda Kisch je německým novinářem, nebo českým novinářem píšícím německy.¹² Celá složitá problematika tzv. pražské německé literatury nebo české literatury psané německy čeká teprve na své marxistické zpracování. Částečně jsem již na to poukázal jinde.¹³ Není sporu o tom, že jak dílo E. E. Kische, tak také F. C. Weiskopfa aj. patří do dějin české literatury, neboť oni „spoluvytvářeli marxistickou ideovou a estetickou frontu v literatuře německé i české“. E. E. Kisch je např. pokračovatelem nerudovských tradic v české i německé literatuře. To, co jsme zde uvedli o Kischovi a Weiskopfovi, platí také např. pro L. Fürnberga, o němž dokonce některé sovětské práce z posledních let píší, že je „českým básníkem píšícím německy“.

Spisovatelé, kteří působili v různých sociokulturních prostředích a psali svá díla ve dvou nebo několika jazycích, pomáhali uvolňovat a překonávat hranice národních literatur a dostávat je z jakési přirozené „izolace“. Patří proto k propagátorům sblížování národů a jejich kultur a k předchůdcům dnes správně chápaného internacionalismu.

¹¹ *Belaruskaja literatura XIX stagodzja*. Chrestomatyja, Minsk 1971, 342.

¹² Literární měsíčník 8, 1980, 122.

¹³ *Básníka miluje svět. Jiří Wolker v literaturách evropských socialistických zemí*, Brno 1980, 38–46.

НАЦИОНАЛЬНАЯ СПЕЦИФИЧНОСТЬ ЛИТЕРАТУРЫ И МЕЖНАЦИОНАЛЬНЫЕ СВЯЗИ И ОТНОШЕНИЯ

Одновременно с формированием буржуазных наций более выразительно очерчиваются также границы формирующихся отдельных национальных литератур. Не все национальные литературы, однако, развивались в одинаковых временных и социо-культурных условиях. С этим тесно связан вопрос о культурных и политических деятелях т. наз. общего типа, т. е. о тех личностях, деятельность которых принадлежит истории двух или даже нескольких национальных литератур.

Автор статьи на конкретных примерах из истории финско-шведских, русско-украинских, польско-белорусских, белорусско-украинских и других литературных, культурных и идейных связей и взаимоотношений указывает на некоторые черты литературной общности, которая существовала на ранних этапах исторического развития. Он особенно подчеркивает принцип объективной оценки деятельности тех личностей, которые писали свои произведения на двух или нескольких языках, жили в различной социально-политической среде и тем помогали литературному, культурному и национальному развитию нескольких наций. Автор отстаивает принцип, что такие личности принадлежат двум или нескольким национальным литературам. Они являются, по его мнению, предшественниками и прообразами сближения народов.